

Abror XAITOV,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti mustaqil izlanuvchisi (PhD),

E-mail: abrorhaitov@mail.ru

QarDU professori, ps.f.d. B.Jo'rayev taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF VOLITIONAL QUALITIES IN DIFFICULT SITUATIONS OF THE GAMEPLAY OF TEENAGE FOOTBALL PLAYERS

Annotation

In football competitions, the intense struggle for victory requires strong physical and psychological preparation from players. The will of the players must be strong to withstand the fierce battles of the competition. This article analyzes the difficult situations that teenage football players face during the game and highlights difficult situations in the game. In order to determine the players' tolerance to such situations, their willpower was studied. Experimental practice is organized to develop willpower, which helps to overcome difficult situations in the game. The effectiveness of the experiment was statistically analyzed.

Key words: football, competition, volitional training, difficult situations in the game, motivation, volitional qualities, determination, perseverance, initiative

ЗНАЧЕНИЕ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ В СЛОЖНЫХ СИТУАЦИЯХ ИГРОВОГО ПРОЦЕССА ФУТБОЛИСТОВ- ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В футбольных соревнованиях напряженная борьба за победу требует от игроков сильной физической и психологической подготовки. Воля игроков должна быть сильной, чтобы выдержать ожесточенные сражения на соревнованиях. В данной статье анализируются сложные ситуации, с которыми сталкиваются футболисты-подростки во время игры, и выделяются сложные ситуации в игре. С целью определения толерантности игроков к подобным ситуациям изучалась их сила воли. Организуется экспериментальная практика для развития силы воли, которая помогает преодолевать сложные ситуации в игре. Эффективность эксперимента статистически анализируется.

Ключевые слова: футбол, соревнование, волевая подготовка, сложные ситуации в игре, мотивация, волевые качества, целеустремленность, упорство, инициатива.

O'SMIR FUTBOLCHILAR O'YIN JARAYONIDAGI MURAKKAB VAZIYATLARDA IRODAVIY SIFATLARNING AHAMIYATI

Аннотация

Futbol musobaqalarida g'oliblik uchun keskin kurashlarning vujudga kelayotganligi futbolchilardan kuchli jismoniy va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Musobaqalardagi shiddatli kurashlarga bardosh berish uchun futbolchilarning irodasi kuchli bo'lishi lozim. Ushbu maqolada o'smir futbolchilarning o'yin davomida qanday murakkab vaziyatlarga to'qnash kelishi tahlil qilinib, o'yindagi murakkab vaziyatlar ajratilgan. Bunday vaziyatlarga futbolchilarning bardoshlilik aniqlash uchun ularning irodaviy sifatleri o'rganilgan. O'yindagi murakkab vaziyatlarni yengib o'tishiga yordam beruvchi irodaviy sifatlarni rivojlantirish uchun tajriba amaliyoti tashkil etilgan. Tajriba amaliyoti samaradorligi statistik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: futbol, musobaqa, irodaviy tayyorgarlik, o'yindagi murakkab vaziyatlar, motiv, irodaviy sifatlari, maqsadga intilish, qat'iyat, tashabbuskorlik.

Kirish. Zamonaviy futbolda yuqori natijalarni qayd etish kun sayin marakablashib bormoqda. Futbolda yaxshi natija kuchli jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik harakatlarni yuqori aniqlikda bajarish, psixologik tayyorgarlikni talab etadi. Futbol o'yinlari davomida jamoa futbolchilari turli murakkab vaziyatlarga to'qnash keladi. Jumladan raqibning kutilmagan kuchli qarshiligi oldida ojiz qolish, barqarorlikni izdan chiqishi natijasida texnik-taktik harakatlarni samarali yakunlay olmaslik, o'yinning so'ngi daqiqalarigacha sabr bilan o'yin tezligini saqlab turish kabi bir necha vaziyatlarda futbolchining irodasi kuchsizlik qilishi kuzatiladi. Shu sababli avvalo futbol o'yinidagi murakkab vaziyatlarni tahlil qilish zarurati yuzaga keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shaxs faoliyatida irodaning o'rnini va irodaviy harakatlar masalasi ko'pgina olimlar tomonidan tadqiq etilgan. N. Makiavelli iroda inson erkinligining asosi ekanligi hamda hayot ko'proq irodaviy tanlovga asoslanishini bildirgan [10]. F. Bekon irodani psixik bilish jarayonlari bilan bir qatorda ko'radi. Iroda insonga turli xatti-harakatlardan tiyilib ijodiy yaratuvchanligiga yordam

berishini tabiat misoli bilan tushuntirgan [3]. R. Dekart irodaviy jarayonda tafakkur ishtirok etishi, fikrlash jarayonida irodaviy erkinlik mavjudligini tavsiflaydi [5]. Z. Freyd shaxs faoliyatining asosi biologik energiyalarga bog'liq ekanligi, shaxsning ong ostida to'plangan nomuvofiq energiyalarni ijtimoiy meyorlarga asoslangan iroda nazorat qilishini ta'kidlaydi [6]. K. Rojers shaxs aktualikka erishishi motivini iroda bilan tushuntiradi. Har bir shaxsda aktualashishga ichki yo'nalganlik mavjud bo'lib, buning amalga oshirilishi irodaviy harakatlarni anglatadi [2]. Adabiyotlar tahliliga ko'ra ijtimoiy hayotda shaxs faoliyati yuzaga kelishi, shaxsning o'z xatti-harakatini nazorat qilishi hamda yuqori rivojlanish darajasiga erishishida irodaning ahamiyati yuqori ekanligi ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxs irodaviy faolligida motivatsiya mavjud bo'lib ularning faolligi umumiylik xususiyatiga ega bo'ladi [8]. Sportchilarning faoliyatida ham irodaning o'rnini mavjud bo'lib, musobaqalar keskin bellashuvlarsiz sodir bo'lmaydi va sportchilarning psixologik barqarorligini ta'minlash kerakligini anglatadi [7]. Musobaqadagi keskin bellashuvlarda kuchli iroda sportchi

uchun asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi [4]. Sportchi o'zini irodaviy boshqara olishi musobaqada g'oliblik uchun kurashishning dastlabki vazifasi hisoblanadi [1]. Sportda mavjud bo'lgan obektiv va subektiv qarshiliklarni yengishda kerakli irodaviy sifatlarini rivojlantirish talab etiladi [9]. Ye.P. Ilin, Y.P. Zinchenko, G.D. Babushkin, Z.G. Gapparovlar tomonidan ilgari surilgan futbolchilarni musobqaga irodaviy tayyorlash, zaruriy irodaviy sifatlarini rivojlantirish, futbolda obektiv va subektiv qarshiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lgan qarashlar tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi. Tadqiqotda futbol maktablari va BO'SM futbol tugaraklarida ishtirok etadigan 511 nafar (shundan tajriba guruhida 276 nafar, nazorat guruhida 235 nafar o'smirlar) qatnashdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning diagnostik bosqichida futbolchilarda o'yinning qanday vaziyatlarida

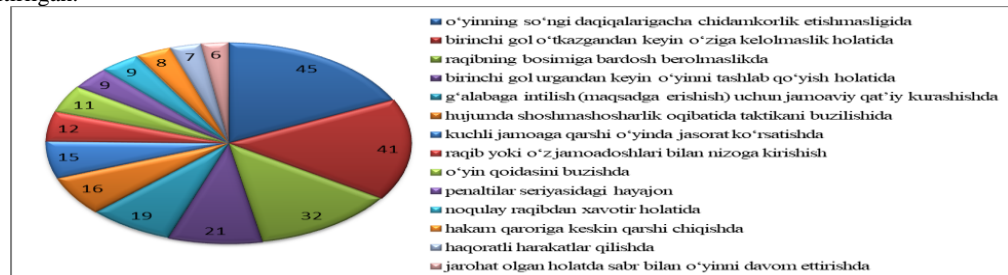
irodasizlik namoyon bo'lishini aniqlash maqsadida futbol trenerlaridan "Futbolning irodaviy vaziyatlari" so'rovnomasi o'tkazildi. So'rovnomani trenerlardan o'tkazishdan asosiy maqsad trenerlar musobaqa davomida futbolchilarning o'yinini bevosita kuzatib boradi hamda futbolchilarning xatolari va ularning o'zlariga sezilmayotgan o'yindagi asosiy kamchiliklar, futbolchilarda irodasizlik namoyon bo'layotgan vaziyatlar, jamoaviy o'yinda etishmayotgan asosiy jihatlarni tahlil qilib boradi va o'z tajribasi asosida kerakli xulosalarni beradi. Shu sababli trenerlardan ushbu so'rovnomani qo'llash maqsadga muvofiq deb topildi hamda hamda o'yindagi asosiy murakkab vaziyatlar ajratib olindi. Ushbu vaziyatlarga o'smir futbolchilarning munosabatini aniqlash uchun ulardan ham ushbu so'rovnoma o'tkazilib natijalari keltirildi. (1-jadval)

1-jadval

Futbolchilarda irodasizlik namoyon bo'lishiga olib keladigan murakkab vaziyatlar (N=511)

№	futboldagi murakkab vaziyatlar	%
1	o'yinning so'ngi daqiqalarigacha chidamkorlik etishmasligida	45
2	birinchi gol o'tkazgandan keyin o'ziga kelolmaslik holatida	41
3	raqibning bosimiga bardosh berolmaslikda	32
4	birinchi gol urgandan keyin o'yinni tashlab qo'yish holatida	21
5	g'alabaga intilish (maqsadga erishish) uchun jamoaviy qat'iy kurashishda	19
6	hujumda shoshmashosharlik oqibatida taktikani buzilishida	16
7	kuchli jamoaga qarshi o'yinda jasorat ko'rsatishda	15
8	raqib yoki o'z jamoadoshlari bilan nizoga kirishish	12
9	o'yin qoidasini buzishda	11
10	penaltilar seriyasidagi hayajon	9
11	noqulay raqibdan xavotir holatida	9
12	hakam qaroriga keskin qarshi chiqishda	8
13	haqoratli harakatlar qilishda	7
14	jarohat olgan holatda sabr bilan o'yinni davom ettirishda	6

Futbolchilarda irodasizlik namoyon bo'lishiga olib keladigan murakkab vaziyatlarning tahlili 1-rasmda diagramma shaklida keltirilgan.

1-rasm. Futbolchilarda irodasizlik namoyon bo'lishiga olib keladigan murakkab vaziyatlar

Futbolchilarda o'yinning qanday vaziyatlarida irodasizlik namoyon bo'lishini aniqlash maqsadida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, "o'yinning so'ngi daqiqalarigacha chidamkorlik etishmasligi" asosiy omil (45%) bo'lib, futbolchilarga o'yinning oxiriga qadar o'zining psixologik barqarorligini saqlab turishi qiyin kechadi. "Birinchi gol o'tkazgandan keyin o'ziga kelolmaslik holati" ikkinchi asosiy omil (41%) hisoblanib, jamoa birinchi bo'lib gol o'tkazgandan keyin ruhan tushkunlik holatiga tushib qoladi. "Raqibning bosimiga bardosh berolmaslik" uchinchi asosiy omil (41%) hisoblanib, raqib jamoa tomonidan bosim uyushtirilganda jamoa o'yinchilari sarosimaga tushib qoladi va o'zlarining taktik harakatlarini bajarish tizimi izdan chiqadi. Shu bilan birga "birinchi gol urgandan keyin o'yinni tashlab qo'yish holati" (21%), "g'alabaga intilish (maqsadga erishish) uchun jamoaviy qat'iy kurashish" (19%), "hujumda shoshmashosharlik oqibatida taktikani buzilishi" (16%), "kuchli jamoaga qarshi o'yinda jasorat ko'rsatish" (15%), "raqib yoki o'z jamoadoshlari bilan nizoga kirishish" (12%), "o'yin qoidasini buzish" (11%), "penaltilar seriyasidagi

hayajon" (9%), noqulay raqibdan xavotir holati (9%), "hakam qaroriga keskin qarshi chiqish" (8%), "haqoratli harakatlar qilish" (7%), "jarohat olgan holatda sabr bilan o'yinni davom ettirish" (6%) kabi omillar ham keyingi o'rinlarda futbolchilarning irodasizlik namoyon etuvchi vaziyatlar hisoblanadi.

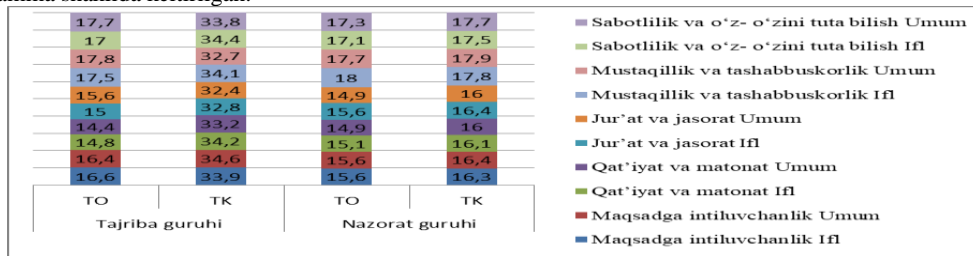
Futbolchilarning irodaviy sifatleri rivojlanganlik darajasini o'rganish maqsadida "Sportchilarning irodaviy sifatlarini baholash" (N.E. Stambulova) metodikasi qo'llanildi hamda futbolchilarning irodaviy sifatleri darajasi diagnostika qilindi. Diagnostik natijalarga asosan o'smir futbolchilarda maqsadga intiluvchanlik, qat'iyat va matonat, jur'at va jasorat, mustaqillik va tashabbuskorlik, sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish kabi irodaviy sifatleri yetarlicha rivojlanmaganligi aniqlandi. Shu sababli o'smir futbolchilar irodaviy sifatlarini rivojlantirish maqsadida psixokorreksion dastur asosida tajriba amaliyoti olib borildi. Tajriba amaliyotidan so'ng o'smir futbolchilarda irodaviy sifatlarining qanday rivojlanishiga erishilganlik, ya'ni tajriba samaradorligi aniqlandi va ko'rsatgichlar dinamikasi keltirildi. (2-jadval)

O'smir futbolchilarning irodaviy sifatlari ko'rsatgichi dinamikasi
N=511/ TG=276, NG=235

Irodaviy sifatar		Tajriba guruhi				t	Nazorat guruhi				t
		TO		TK			TO		TK		
		m	%	m	%		m	%	m	%	
Maqsadga intiluvchanlik	Ifl	16,6	41,4	33,9	84,8	4,48***	15,6	38,9	16,3	40,7	1,46
	Umum	16,4	41,0	34,6	86,4	4,76***	15,6	39,0	16,4	41,1	1,37
Qat'iyat va matonat	Ifl	14,8	36,9	34,2	85,5	4,59***	15,1	37,7	16,1	40,2	1,42
	Umum	14,4	36,0	33,2	83,1	4,37***	14,9	37,3	16,0	40,0	1,33
Jur'at va jasorat	Ifl	15,0	37,6	32,8	82,1	4,27***	15,6	38,9	16,4	41,1	1,45
	Umum	15,6	39,1	32,4	80,9	4,12***	14,9	37,3	16,0	39,9	1,29
Mustaqillik va tashabbuskorlik	Ifl	17,5	43,8	34,1	85,2	4,54***	18,0	44,9	17,8	44,6	1,49
	Umum	17,8	44,4	32,7	81,7	4,21***	17,7	44,3	17,9	44,7	1,53
Sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish	Ifl	17,0	42,4	34,4	86,0	4,61***	17,1	42,8	17,5	43,8	1,43
	Umum	17,7	44,3	33,8	84,6	4,38***	17,3	43,2	17,7	44,3	1,51

Izoh: ***p≤0,001

O'smir futbolchilarning irodaviy sifatlari rivojlantirishga qaratilgan tajribadan keyingi ko'rsatgichlar dinamikasi 2-rasmida diagramma shaklida keltirilgan.

2-rasm. O'smir futbolchilarning irodaviy sifatlari ko'rsatgichi dinamikasi

Futbolchilarda irodaviy sifatlarning tajribadan oldingi va keyingi ko'rsatgichlari dinamikasi: TGda maqsadga intiluvchanlik, qat'iyat va matonat, jur'at va jasorat, mustaqillik va tashabbuskorlik, sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish kabi irodaviy sifatlarda rivojlanganligi hamda barcha sifatlarda bo'yicha tajribadan oldingi va keyingi ko'rsatgichlar dinamikasi statistik ahamiyatli (p≤0,001) ekanligi aniqlangan.

NGda maqsadga intiluvchanlik, qat'iyat va matonat, jur'at va jasorat, mustaqillik va tashabbuskorlik, sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish kabi irodaviy sifatlarda yuqori rivojlanishiga erishilmaganligi hamda barcha sifatlarda bo'yicha tajribadan oldingi va keyingi ko'rsatgichlar dinamikasi statistik ahamiyatsiz (p≥0,05) ekanligi aniqlangan.

Futbolchilarda irodasizlik namoyon bo'lishiga olib keladigan murakkab vaziyatlarning irodaviy sifatlarga bog'liqlik darajasini aniqlash maqsadida faktorli tahlil usuli qo'llanildi. Futboldagi murakkab vaziyatlar yo'nalishidan kelib chiqqan holatda to'rtta asosiy faktorlarga umumlashtirildi:

- birinchi faktorga "o'yinning so'ngi daqiqalarigacha chidamkorlik etishmasligi", "raqibning bosimiga bardosh berolmaslik", "jarohat olgan holatda sabr bilan o'yinni davom ettirish", "g'alabaga intilish (maqsadga erishish) uchun jamoaviy qat'iy kurashish" bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar;

- ikkinchi faktorga "birinchi gol o'tkazgandan keyin o'ziga kelolmaslik holati", "birinchi gol urgandan keyin o'yinni tashlab qo'yish holati", "penaltilar seriyasidagi hayajon" bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar;

- uchinchi faktorga "noqulay raqibdan xavotir holati", "hujumda shoshmashosharlik oqibatida taktikani buzilishi", "kuchli jamoaga qarshi o'yinda jasorat ko'rsatish" bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar;

- to'rtinchi faktorga "raqib yoki o'z jamoadoshlari bilan nizoga kirishish", "o'yin qoidasini buzish", "hakam qaroriga keskin qarshi chiqish", "haqoratli harakatlar qilish" bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar umumlashtirildi.

Faktorli tahlil asosida futbolchilarga o'yindagi qanday murakkab vaziyatda qaysi irodaviy sifatlarning ahamiyati yuqori ekanligi aniqlangan. (3-jadval)

Futbol o'yindagi murakkab vaziyatlar va irodaviy sifatlarning bog'liqligi N=276 (TG)

Irodaviy sifatar	1-faktor	2-faktor	3-faktor	4-faktor
Maqsadga intiluvchanlik	0,85**	0,69**	0,57**	0,32*
Qat'iyat va matonat	0,74**	0,62**	0,81**	0,56**
Jur'at va jasorat	0,59**	0,53**	0,75**	0,27
Mustaqillik va tashabbuskorlik	0,63**	0,51**	0,77**	0,24
Sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish	0,57**	0,86**	0,61**	0,73**

Izoh: *p≤0,05; **p≤0,01

O'smir futbolchilarda o'yin jarayonidagi murakkab vaziyatlarning irodaviy sifatlarga bog'liqligi bo'yicha tahlil natijalari: maqsadga intiluvchanlik irodaviy sifati birinchi faktor bilan yuqori bog'liqlikka ega bo'lib (p≤0,01), musobaqada maqsadga intilish yuqori bo'lsa futbolchilar o'yinning so'ngi daqiqalarigacha chidamkorlik bilan o'ynaydi, raqibning bosimiga bardosh beradi, jarohat olganda ham sabr bilan o'ynaydi, jamoaviy ravishda g'alabaga intiladi.

Qat'iyat va matonat irodaviy sifati uchinchi faktor bilan yuqori bog'liqlikka ega bo'lib (p≤0,01), musobaqada qat'iyat va matonat yuqori bo'lsa futbolchilar noqulay raqibdan xavotirlanmaydi, hujumda shoshmashosharlik qilib

taktikani buzmaydi, kuchli jamoaga qarshi o'yinda jasorat ko'rsata oladi.

Sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish irodaviy sifati ikkinchi faktor bilan yuqori bog'liqlikka ega bo'lib (p≤0,01), musobaqada sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish yuqori bo'lsa futbolchilar birinchi gol o'tkazgandan keyin o'zini yo'qotib qo'ymaydi, birinchi gol urgandan keyin o'yinni tashlab qo'ymaydi, penaltilar seriyasida kuchli hayajonga berilmaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalariga ko'ra o'smir futbolchilarning o'yin jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab vaziyatlar ajratildi. Bunday vaziyatlarda ko'pgina futbolchilar irodasizlik qilishi, buning natijasida esa jamoa kerakli natijaga erisha olmasligi mumkin. O'yin jarayonidagi

murakkab vaziyatlarni yengib o'tish uchun esa o'smir futbolchilarga kerakli bo'lgan irodaviy sifatlarning rivojlanganligi yordam beradi. Shu sababli futbolchilarning irodaviy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha tajriba o'tkazildi. Shu bilan birga o'yindagi murakkab vaziyatlarga aynan qaysi irodaviy sifatlar bog'liq ekanligi faktorli tahlil asosida o'rganildi. O'yindagi murakkab vaziyatlarga irodaviy sifatlarning bog'liqlik darajasi va ishonchliligi keltirildi. Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni keltirish mumkin:

- o'smir futbolchilarning musobaqa natijalari ijobiy bo'lishi uchun ularning o'yin jarayonida qanday murakkab vaziyatlarga to'qnash kelishini tahlil qilish lozim;
- o'yindagi murakkab vaziyatlarga nisbatan futbolchilarning irodaviy sifatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq;
- futbolchilarning irodaviy sifatlarini rivojlantirish orqali keskin raqobatlariga boy bo'lgan o'yinlarda ularning psixologik barqarorligini ta'minlash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi. Darslik. – T.: “O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi”, 2021. – 300 b.
2. Jess Feist, Gregory Feist J. Theories of personality. 7th edition. USA, McGraw-Hill Education 2008. 672 p.
3. Nazarov Q. Falsafa asoslari. Darslik. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012. – 808 b.
4. Бабушкин Г. Д., Смоленцева В. Н. Психология физической культуры и спорта : учебник для высших физкультурных учебных заведений. – Омск : СибГУФК, 2007. – 270 с
5. Брекоткина И.П. Рационализм нового времени и гносеологические представления Рене Декарта. Вестник Удмуртского Университета. Серия философия. Психология. Педагогика 2020. Т. 30, вып. 3. с. 237-243
6. Воловикова М.И., Журавлев А.Л., Харламенкова Н.Е. Психологические исследования личности: история, современное состояние, перспективы. Отв. ред. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2016. - 448 с.
7. Зинченко Ю.П., Тоневский А.Г. Психология спорта: Монография / - М.: МГУ, 2011. - 424 с.
8. Ильин Е.П. Психология воли. - СПб.: ООО «Питер Пресс», 2009. - 368 с.
9. Ильин Е.П. Психология спорта. СПб., ООО «Питер Пресс». 2008. 352 с.
10. Смирнова О.Ю. Основные философско-исторические этапы в изучение воли. Вестник Московского государственного университета. №1, 2018. с. 108-120